

ZABRANE U MOTIVACIJSKOM SUSTAVU VETRANOVIĆEVA *PELEGRINA*

Pavao Pavličić

1

Kao što je poznato, ep na hrvatskom jeziku pojavio se u Dubrovniku neobično kasno¹: prvo je takvo djelo Vetranovićev *Pelegrin*², tekst što ga je pisac stvorio potkraj života, a umro je on 1576., ne uspjevši dovršiti započeto. Lako je moguće da je ta kasna pojava epa u najrazvijenijem našem književnom središtu ujedno i razlog što je *Pelegrin* ispao posve atipičan: autor nije pred sobom imao tradicije na koju bi se mogao osloniti i koja bi ga obvezivala da poštuje određene konvencije. A da je spjev doista atipičan, lako se razabire već i iz njegova sadržaja: on pripovijeda radnju kakva se inače ne javlja u epovima.

Jer, u tradicionalnoj epskoj naraciji junak treba da postigne nekakav cilj, koji mu je najčešće određen s neba. On mora osnovati državu, obraniti grad, pobijediti

¹ Ep na latinskome, nasuprot tome, pojavio se razmjerno rano: riječ je o spjevu Jakova Bunića *De raptu cerberi*.

² Glavni se junak epa doduše zove Piligrin, i drugoga imena on nema; kad je međutim tekst objavljen u Starim piscima, priređivači su ga (V. Jagić, I. A. Kaznačić i Dj. Daničić) naslovlili *Pelegrin*, i tako je ostalo; usp. SPH IV., dio II., Zagreb 1872.; po tom se izdanju ovdje navodi iz epa.

u ratu ili stići na kakvo daleko mjesto. Cijeli se motivacijski sustav onda na tome zasniva i po tome ravna: junaku stoje na putu različite zapreke, a on ih jednu po jednu svladava, i to pokreće radnju naprijed. U *Pelegrinu* biva sasvim drukčije: vođen nejasnom pobudom, glavni lik ode od kuće i nađe se na mjestu kojem ne poznaje ni topografiju ni zakone, u zagonetnoj planini; krećući se njome, on stalno krši nekakve zabrane, i biva zbog toga kažnjen, a to onda preusmjerava radnju na nove putove i donosi samome junaku cijeli niz tegoba. Tako glavni lik nema pravoga epskog cilja, nego mu je jedini cilj osloboditi se zabrana, to jest izaći iz tamne šume u kojoj tolike zabrane postoje.

Radnja spjeva naime, koliko god bila složena u pojedinostima, zapravo je jednostavna kao cjelina. U badnjoj noći Piligrin kreće iz svoga doma u potragu za srećom, noseći na ramenu mijeh pun vlastitih misli. Kad se ubrzo nađe u šumi, misli mu pobjegnu iz mijeha, budu pretvorene u mrave pa potom požderane (pojede ih medvjed, pa svraka itd.), i Piligrin stane zdvajati. Dobar dio daljega toka priče zapravo je njegova potraga za vlastitim mislima, a na tom mu se putu ispriječe različite kušnje. Ni kad nađe misli, međutim, to ga ne spasi, nego se lutanje nastavlja i Piligrin i dalje ne zna puta iz čudne šume. Sve što mu se pri tome događa zasnovano je na kršenju zabrana: on se napije vode iz izvora koji je zabranjen za ljude, nađe pehar pa se pokaže da on pripada bogovima, ubere trskovac pa se otkrije da je on zapravo zmija. Kršenje zabrana donosi Piligrinu i kazne, pa tako biva nagrđen grbom, magarećim ušima, očima sove i svinjskim zubima. Radnja se prekida na mjestu gdje je Piligrin možda prekršio još jednu zabranu ušavši u Kirkinu špilju.

Kao što se vidi, motivacijski je sustav epa ne samo nekonvencionalan nego je i razmjerno neproziran. Ako fabulu ne pokreće cilj koji se postavlja pred junaka nego je pokreću zabrane koje junak krši, onda to traži i dodatni napor u odgonetanju smisla teksta. Možda je to i razlog što nam je Vetranovićevo djelo do danas prilično zagonetno. Upravo zato, čini se da bi prvi korak u razumijevanju njegova smisla mogao biti pokušaj da se objasne zabrane koje su toliko važne za fabulu. Morali bismo se dakle upitati najmanje tri stvari. Prvo, o kakvim se zabranama upravo radi? Drugo, zašto se baš zabrane pojavljuju kao pokretač fabule? I treće, što sve to skupa govori o smislu djela kao cjeline?

Upravo to pokušat će se ovdje učiniti.

Karakter zabrana u *Pelegrinu* može se najbolje pokazati na primjeru situacije koja se u spjevu višekratno ponavlja. Glavnoga junaka neprestano mori žeđ dok luta po šumi – tražeći po bespuću vlastite misli, a i druge stvari koje su mu potrebne – pa on zato stalno čezne za izvorom iz kojega bi se napio; kad međutim izvor nađe i kad ugasi žeđ, pokaže se da nije smio piti odatle te da će biti kažnjen zato što je tu zabranu prekršio. Oni koji ga kažnjavaju objašnjavaju mu – kojiput dulje, kojiput kraće – i zašto zabrana postoji. Reklo bi se da ona ima tri glavna aspekta.

Prvo, zabrana se tiče junakova egzistencijalnog statusa: taj ga status diskvalificira kao potencijalnog korisnika šumskog izvora. U jednu ruku, on ne smije piti zbog toga što je u toj šumi stranac, što nije njezin pravi stanovnik. Još određenije, on ne smije piti tu vodu zbog toga što je ona – kako se naknadno pokazuje – namijenjena višim bićima: u jednom slučaju vilama, u drugom slučaju bogovima. U odmaklijoj fazi priče ta razlika između Piligrina i pravih korisnika planinskih vrela i jezera još se više potencira: prekršivši zabrane, Piligrin je za kaznu dobio razne tjelesne attribute (magareće uši, veprovske zube), te sad ne smije piti i zato što je nakazan.

Drugo, zabrana je u nekoj vezi sa znanjem: sa znanjem o samoj vodi i sa znanjem što ga voda može čovjeku dati, jer ona – kako se na više mjesta sugerira – omogućuje određene spoznaje koje čovjeku inače nisu dostupne. U oba je aspekta međutim ta zabrana izrazito paradoksalna. U aspektu znanja o samoj vodi zabrana je paradoksalna zato što Piligrin nikad ne biva unaprijed upozoren da ne smije piti nego mu se zabrana otkriva istom naknadno, te je zbog toga upitno koliko on u toj situaciji doista može biti kriv. U aspektu spoznaje što je voda pruža stvar je paradoksalna utoliko što se ta spoznaja nikad ne pojavljuje: napivši se vode, Piligrin ne postaje ništa pametniji, jer niti bolje shvaća svijet oko sebe, niti dobiva uvid u kakva tajna umijeća, niti, napokon, stječe sposobnost da idući put izbjegne zabranu i kaznu koja iz njezina kršenja slijedi. Imamo dakle ovakvu situaciju: voda je zabranjena, ali to se ne zna, i zabranjena je zbog razloga koji također nisu vidljivi. Kao da se radi o nečijem hiru, o pakosti okoline koja po svaku cijenu želi poniziti i izmučiti Piligrina.

Treće, zbog kršenja zabrane slijedi kazna koja je neprimjerena počinjenom grijehu, ali u sebi sadrži neke simbolične aspekte. Jer, sastoji se ona redovito u fizičkom nagrđivanju prekršitelja: on dobiva živinske oči, uši, zube i grbu, te prestaje nalikovati na čovjeka koji je u badnjoj noći zalutao u šumu, a to znači da postaje sve različitiji od sebe sama. Kao da nije dovoljno što je već na početku izgubio svoje misli – dakle identitet – potrebno mu je oduzeti čak i vanjske znakove toga identiteta. To se pak zbiva uz pomoć čarolije: nadnaravna bića postižu ili verbalnim ili fizičkim putem da Piligrin dobije nepoželjne tjelesne attribute.

Zabrane s kojima se Piligrin suočava svagda imaju obilježje fatalnosti, ili barem nužnosti. Jer, ako se bolje pogleda, on zapravo biva natjeran na stalno kršenje pravila za koja i ne zna da postoje. Budući da je izložen velikim naporima, žeđ mu se neprestano vraća i on je se nikako ne može riješiti, pa tako ne krši zabrane iz objesti niti iz znatiželje, nego jednostavno zato da bi preživio. A kršenje zabrana otkriva mu da nema ista prava kao ostala bića u toj šumi, da je manje vrijedan i da će kao takav biti kažnjen.

S druge strane, on biva naveden na grijeh i tako što mu voda na koju nailazi svagda izgleda kao sasvim obična voda, onakva kakvu je navikao viđati i izvan toga vilinskog svijeta. Dapače, u nekom bi se smislu moglo reći da ta voda i jest obična sve dotle dok je on ne kuša, a toga se trenutka pretvara u zabranjenu vodu, namijenjenu samo odabranima. Nije pri tome važno što voda ne proizvodi nikakve učinke u smislu Piligrinova većeg znanja: bitno je da mu se pokaže kako sve što uradi može biti zabranjeno.

Napokon, fizičko nagrđivanje ponovno upozorava na važnost zabrane i na veličinu Piligrinove krivnje. Jer, on dobiva životinjske attribute, pa ne samo da tako sve manje biva čovjekom nego i u duši postaje bar djelomice magarac, vepar ili sova, dok grba signalizira njegovu potpunu isključenost i iz ljudskoga i iz vilinskog svijeta. Postajući sve odjednom, Piligrin prestaje išta biti.

A to otkriva i kamo u fabularnom smislu vode zabrane i njihovo stalno kršenje. Ako Piligrinovo ponašanje mjerimo parametrima ovoga našeg svijeta, morat ćemo zaključiti da on ne može biti ni za što kriv, jer djeluje natjeran nuždom, u najboljoj namjeri i ne znajući za zabranu. Stvar je međutim u tome što se on našao u svijetu u kojem naša pravila ne vrijede: zato što je stranac, zato što je taj koji jest, on je kriv i onda kad ništa ne skrivi, i bit će kažnjen kao da je prekršaj učinio svjesno i naumice.

Dakako da se u tim okolnostima postavljaju najmanje dva pitanja. Prvo, kakav je onda to svijet u kojem se Piligrin našao? Drugo, kako se ondje našao, što ga je onamo dovelo?

3

Dva netom spomenuta pitanja očito su među sobom povezana. Jer, o osobinama svijeta ovisit će i mogućnost da se do njega dođe, dok će način na koji se onamo dolazi uvjetovati i što će se s dolaznikom u tom svijetu dogoditi. Srećom, i jedno i drugo lako je opisati, jer je postalo vidljivo već i iz onoga što smo dosada zapazili.

Osobine svijeta u koji je Piligrin zabasao prilično su očite; sve ih je glavni junak neposredno osjetio na svojoj koži. Taj bi se svijet dakle mogao opisati na sljedeći način.

Ponajprije, u njemu čovjek nije protagonist, pa čak ni ravnopravan stanovnik, nego je uljez. Treba naime imati na umu da je Piligrin zapravo jedino ljudsko biće u cijeloj fabuli epa, a ta se fabula opet – uz iznimku prvih dvjestotinjak stihova – zbiva u začaranoj šumi. Svi ostali likovi koji se ondje pojavljuju (a njih ima dosta) zapravo su nešto drugo, a ne ljudi. Piligrin se, doista, najprije namjери na panj koji se pretvara u medvjeda, potom na mudru majmunicu, pa na javor koji govori, da bi potom nastavio susretati vile, antička božanstva, satire, lasice i zmiје, i da bi se osvjedočio kako se na tome čudnom mjestu jedna bića lako pretvaraju u druga. On je dakle ondje stranac već i po tome što nema iste osobine kao ostali stanovnici planine. Tim svijetom vladaju moćnici koje Piligrin ne poznaje, pa tako i nad njim imaju neograničenu vlast. Jer, činjenica da on nije pravi pripadnik toga svijeta ne brani ga od utjecaja onih bića koja u tom svijetu žive: ta ga bića muče, preobražavaju, unakazuju. Taj proces preoblikovanja onda nije samo kazna nego možda i pokušaj da se Piligrin izjednači s ostalim neobičnim stanovnicima planine, kako po svome izgledu, tako i po sposobnosti da se preobražava, da postaje nešto drugo. U svakom slučaju, međutim, glavni je dojam ovaj: Piligrin je u podređenom položaju, osuđen na patnju, a da pri tome nije ni za što neposredno kriv.

Nadalje, svijet u kojem se naš junak našao funkcionira po nekim čudnim pravilima koja on ne uspijeva razabrati. On, doista, s vremenom postaje svjestan da je okružen sve samim zabranama, ali to mu znanje ništa ne pomaže, budući da je osuđen na neprestano kršenje tih zabrana. Imamo dakle ovakvu situaciju: svijet je oko Piligrina akauzalan, ili čak i okrenut naglavačke, jer posljedica dolazi prije uzroka, kazna prije zabrane. Ali, s druge strane, taj je svijet i vrlo strogo kauzalan, barem kad se radi o samom Piligrinu: on naime žeda i ne može se te žeđi osloboditi, kao što ne može ni odustati od pokušaja da je utaži, pa tako stalno upada u neprilike. On je dakle opterećen nekakvom izvornom krivnjom – koja se manifestira u obliku žeđi – i ta je krivnja jedina čvrsta točka u svijetu u kojem se našao, jer nijedno drugo biće oko njega takve krivnje nema, a ako ju je kad i imalo, ona više ne postoji. U nerazumljivom i neracionalnom svijetu Piligrinova je stalna krivnja i trajna patnja jedina prava konstanta.

Napokon, u tom svijetu kazna i postoji samo za Piligrina, kao jedinoga ljudskog protagonista, jer on i jest neprestano za nešto kriv, dok se za ostale likove to ne bi moglo reći. I ti su likovi naime – kako doznajemo iz njihovih priča – doživljavali preobrazbe, ali to redovito nije bilo zbog nekakve krivnje nego zbog slučajnosti ili zbog kakva hira bogova: tako je npr. s vilama koje su bile pretvorene u kune ili u trske, pa su se opet vratile u svoje izvorno obličje. Jedini lik koji je doživio sličnu sudbinu kao i Piligrin – koji je dakle promijenio izgled i status zbog nekakva grijeha – zapravo je javor s početka spjeva. A to je i logično, jer i on je nekada bio čovjek, pa je dakle, za razliku od ostalih bića, mogao biti kriv i pretrpjeti kaznu. Već je tada Piligrin mogao razabrati u kakvu se svijetu našao: to je svijet u kojem je čovjek uvijek kriv, a njegovom sudbinom upravljaju bića i pojave koje ne podliježu nikakvim pravilima, niti se drže kakvih zakona, nego su hiroviti i nepredvidivi.

Tako dolazimo do pitanja kako je Piligrin onda u taj svijet zašao i što je ondje uopće tražio. Po svemu se čini da je on onamo zapravo zalutao, a da pri tome nije ni znao da mu se to dogodilo, nego je mislio kako i dalje zna gdje se nalazi. Ovako je to bilo. Piligrin je krenuo od svoje kuće noseći na ramenu mijeh s vlastitim mislima. Nakon što je neko vrijeme hodao – a ne kaže se koliko je to trajalo – zastao je da se odmori pod javorom, i već su mu se tu počele događati čudne stvari. Niti je dakle prevalio mnogo puta niti je prošlo mnogo vremena, jer kad čuda započnu, još je uvijek ona ista noć u kojoj je on i krenuo od kuće. Nikakav se prijelaz dakle nije osjetio. A ipak, Piligrinu se događaju čuda, i on je posve izgubljen. Prema tome,

ostaje samo jedna mogućnost: nije se ništa zbilo s krajolikom, Piligrin nije fizički prešao iz jednoga svijeta u drugi; nešto se zbilo s njim samim, i tako je prekoračio čarobnu granicu.

I doista, to bi i moglo biti posrijedi. Jer, treba se vratiti na sam početak spjeva, gdje se objašnjava kako se Piligrin uopće otisnuo iz svoga doma. Bila je dakle badnja noć, a on je najprije poslao vlastitu svijest da obiđe po svijetu i da vidi ima li gdje mjesto na kojem bi čovjek mogao živjeti mirno i sretno. Svijest se vratila i rekla mu da takvo mjesto ne postoji. A on je onda – ne opisujući svoje reakcije na takve vijesti – izašao iz kuće i krenuo *put tmasta zapada*. Učinio je dakle nešto nerazumno, pa i drsko: nakon što mu je lijepo rečeno da za čovjeka na svijetu nema mirna i sretna mjesta, on je ipak krenuo tražiti to mjesto, i to još noseći misli u mijehu umjesto u glavi. Ogriješio se tako o nekakva pravila, pa čak i o zdrav razum. Nije povjerovao vlastitoj svijesti nego je pošao sam se uvjeriti.

Ukratko, pokretalo ga je pri tome jedno od dvoga: ili želja za srećom ili želja za spoznajom; ili potreba da nađe blaženstvo ili potreba da vidi zašto toga blaženstva na svijetu nema. Uradio je, tako, nešto što čovjeku nije dano, nešto što se ne smije raditi. Počinio je veliki grijeh već onda kad je krenuo na put.

A kad to znamo, onda je logično što u fantastičnoj šumi neprestano biva kažnjavan, i logično je što između šume i ovoga našeg svijeta nema vidljive granice. Kad se čini da Piligrin nije ništa kriv, on trpi kaznu za onaj prvi, izvorni prijestup, za znatiželju s početka spjeva. U fantastičnom svijetu on stradava zbog grijeha koji je počinio u stvarnome svijetu. Tako između ta dva svijeta postoji jasan kontinuitet.

A to nas dovodi do pomalo neobična zaključka: koliko god svijet u kojem se Piligrin našao izgledao neobičan, somnambulan, akauzalan, to je zapravo isti ovaj naš svijet. Stvar je samo u tome što se on jednome čovjeku – Piligrinu – ukazao u drukčijem svjetlu, i to zbog grijeha što ga je taj čovjek počinio. Trebalo bi sad da ogleđamo koliko je čvrsta hipoteza da su svijet čudne planine i ovaj naš svijet zapravo jedno te isto.

Već kad je krenuo od kuće, Piligrin je na ramenu nosio mijeh s vlastitim mislima. S njim se dakle neka fantastična preobrazba zbila još i prije nego što je zašao u začaranu šumu. Do te je preobrazbe – čini se – došlo Piligrinovom vlastitom krivnjom: on je po svaku cijenu želio naći sreću, premda je znao da je to nemoguće. A to mu je onda oduzelo integritet, raspolutilo ga, omogućilo mu da se i fizički rastane od vlastitih misli, jer one sad više nisu u glavi nego izvan nje, pa su u opasnosti da se izgube, kao što se doista poslije i zbude. Taj gubitak integriteta Piligrinu je nešto oduzeo, ali mu je nešto i dao. Oduzeo mu je, općenito rečeno, duševni mir: on je sve vrijeme prisiljen na strahovanje, na kajanje, na to da se u tjeskobi pita kako treba postupiti, a to mu zadaje možda i veću muku od fizičkih nedaća kroz koje prolazi. U drugu ruku, međutim, on dobiva mogućnost da vidi kakav je uistinu svijet u kojem se našao. Takav, raspolučen, odvojen od vlastitih misli, Piligrin je nemoćan da se odupre vlastitoj žeđi, pa stalno nalijeće na zabrane i stalno te zabrane krši, a time mu se otkriva njegov vlastiti položaj.

A budući da, kao što smo vidjeli, između fantastične šume i ovoga našeg svijeta postoji nesumnjivi kontinuitet, Piligrin zapravo vidi i kakav je onaj svijet iz kojega je krenuo. Uz pomoć zbivanja u fantastičnoj šumi on otkriva i zakonitosti običnoga svijeta u kojem je do toga trenutka živio. O tim zakonitostima on daje i nesumnjive zaključke u epizodi s javorom i u epizodi sa zlatnim mravima, a možda i još ponegdje u priči.³

³ U epizodi s javorom, tako, javor pripovijeda kako je, još kao čovjek, bio sretan i uspješan, a onda su ga zli ljudi spletkama bacili u nevolju; on zaključuje:

Trudi sviet skončaju i tužbe velike,
 ljudi se stvaraju u zvieri razlike.
 Vrh svega sviet trudi, zač se sad radjaju
 mahniti i ludi, koji ga vladaju;
 a, vajmeh, razum vas scienu se za ništa
 ter ne ima niednu vlas, kako stog strništa;
 razumna ter mudros stlačena uzdiše
 a smamljena ludos k nebu se podviže,
 i ohola nje gizda i narav prokleti
 izvíše svieh zviezda hoće se propeti,
 ter od zgara nad nami i sada i po tom
 kraljuje zviezdami i kopnom i vodom.
 (239–250)

U svakom slučaju, ono što mu se tada objavljuje – i što se objavljuje čitatelju na Piligrinovu primjeru – zapravo je vrlo jednostavna istina, a ta je da u ovom našem svijetu stvari stoje posve isto kao i u planini u koju je Piligrin zabasao: ni tu se ne vidi veza između uzroka i posljedice, i tu čovjek stradava bez vlastite krivnje. Ono što muči Piligrina u čudnoj planini zapravo je ono isto što muči ljude Vetranovićeve vremena, koji se u tome postrenesansnom trenutku – trenutku otrežnjenja, pa i razočaranja – često osjećaju kao i Piligrin u fantastičnoj šumi. Podudarnost postoji u sve tri točke koje smo dosada zapazili.

Ponajprije, čovjek više nije protagonist toga svijeta, koliko god da se u doba visoke renesanse čvrsto vjerovalo da jest. Pokazalo se da možda ni Zemlja ne stoji u središtu kozmosa, da svijet izgleda posve drukčije nego što smo zamišljali, a napučen je bićima, pojavama i zakonitostima koje nikad ne možemo sasvim spoznati. Bilo zato što se svijet izopačio, bilo zato što je oduvijek bio takav, njime ne vladaju ljudi nego neka čudna i fantastična bića, kao u začaranoj šumi. Ta su bića možda plod ljudskoga grijeha i nesavršenosti, a možda i proizvod crne magije i podanici pakla, nešto kao Držićevi *ljudi nahva*. U svakom slučaju, čovjek je – pravi čovjek – u tome svijetu stranac, pa je i osuđen na neprestano stradavanje.

Nadalje, baš kao ni Piligrin u fantastičnoj šumi, taj čovjek ne zna i ne razumije pravila po kojima svijet oko njega funkcionira. Dugo se činilo da je sve u kozmosu zakonito, da se sve odvija predvidivo kao u kakvu dobro ugođenom mehanizmu, a sad se odjednom otkriva da kauzalnosti zapravo nema. Sreća je hirovita, a čovjek

U epizodi sa zlatnim mravima – koji su lako čitljiv simbol za zlato odnosno za imetak uopće – razmatra se o svemoći novca, pa se kaže i ovo:

U njih se riet može da je svako blaženstvo
i svake raskoše i od svieta kraljevstvo,
i bez njih nikadar, još mnogi govore,
niedan kralj ni česar krunit se ne more.
Bez zlatieh tieh mrava jošte se po sve dni
ni mitra ne dava ni klobuk crljeni:
tko ih jošte ne goji pri sebi svaki čas,
zlovoljan taj stoji do groba po viek vas,
nit se taj može zvat ni blažen ni čestit,
ni rados uživat, ner s plačem truda sit.
(3117–3126)

je prepušten na milost i nemilost slučaju. Upravo zato, njemu znanje o svijetu malo pomaže: kao što Piligrin neprestano mora piti vodu, premda se već uvjerio da mu od toga dolaze samo nevolje, tako i čovjek srlja u nove pothvate i nova istraživanja, premda zna – ili bi mogao znati – da ga to vodi u propast. Koliko god iskustva stekao, čovjeku uvijek manjka još nešto da bi se u svijetu snašao i da ne bi postao žrtvom, kao što Piligrin neprestano postaje.

U tome svijetu čovjek je neprestano za nešto kriv, baš kao što je kriv i Piligrin. Ne samo da se na njega srućuju kazne i onda kad nije ništa skrivio nego on i objektivno ima na sebi nekakav grijeh. Taj grijeh sastoji se u njegovoj želji da dozna više, da stekne više, da postane gospodar vlastitog opstanka. A glavni grijeh leži u nastojanju da se nađe sreća, premda je od početka jasno da nju čovjek ne može naći, kao što je i Piligrinu njegova svijest na početku priče rekla da na svijetu ne postoji sretno mjesto. Čovjek zapravo biva kažnjen zbog toga što nije spreman prihvatiti svoju ljudsku situaciju i biti ono što jest. Biti dakle ono što je Piligrin bio na početku, naime sirotan koji čak i u badnjoj noći žudi za malo sreće.

Zalutavši u tamnu šumu, Piligrin je dobio priliku da spozna ljudski položaj u svemiru. Glavna je osobina toga položaja izreciva jednostavnom tvrdnjom: čovjek je osuđen na patnju. Ako tu patnju prihvati, ona će biti stalna, ali na kraju će biti nagrađena rajem. Ako je ne prihvati, čovjek će krenuti u svijet onako kako je Piligrin krenuo, i samo će uvećati svoje muke: događat će mu se ono što se i Piligrinu događalo. Ne treba dakle hlepiti za srećom, nego sreću treba naći u podnošenju nesreće. Takva je otprilike poruka priče, onoliko koliko tu poruku možemo deducirati iz nezavršenoga teksta epa.

Stvari međutim nisu ni izbliza onako jednostavne kako su ovdje izložene. Jer, ima u Vetranovićevu zaključku i nečega paradoksalnog. On zagovara miran i jednostavan život, bez nastojanja da se osvoji svijet i da se stekne sreća. Piligrin je međutim do te spoznaje došao tako što na početku nije poslušao taj jednostavni naputak nego se ipak otisnuo na put s mijehom na ramenu. Izlazi dakle da onaj tko ne pokuša neće nikad ni steći spoznaju. Ili ovako: onaj tko pokuša silno će patiti, a onaj tko ostane kod kuće patit će zato što nije pokušao. Čovjekova je pozicija, prema tome, dvostruko nesretna: on bi trebao vjerom i trpnjom svladati svoju želju za znanjem i srećom, a pri tome je ta želja neodoljiva, dok ga vjera i trpnja ostavljaju u tjeskobi. Stalno ponavljanje iste scene – kušanja zabranjene vode – tako je stalno navraćanje na istu egzistencijalnu situaciju, koja je jednostavna, a teška.

Našavši se u ulozi začetnika epske naracije – barem u svojoj užoj dubrovačkoj sredini – Vetranović se morao osvrnuti za kakvim pouzdanim stranim uzorom. A hoteći ispričati peleginacijsku priču, i to u prvome licu, bilo je prirodno da posegne za najpoznatijim epskim tekstom te vrste, Danteovom *Božanstvenom komedijom*. Na vezu s tim uzorom naš nas je pjesnik i izravno uputio kad je već u prvim stihovima stavio Piligrinu u usta izjavu kako se u času kad je priča počela on nalazio na polovici života⁴. Ako se tome još doda šuma, pa pojava neobičnih zvijeri i drugi scenografski i mizanscenski elementi, bit će jasno da se Vetranović ne samo oslonio na Dantea nego je i od svoga čitatelja očekivao da to učini: i čitatelj mora imati u vidu veliki uzor, te uočiti pripadnost Vetranovićeve spjeva istome nizu tekstova⁵.

Mora međutim biti svjestan i razlike, kao što je te razlike zacijelo bio svjestan i pisac. Jer, koliko god da su temeljne pretpostavke iste – putovanje kroz nepoznati svijet ispričano u prvome licu – nepodudarnosti između fabule Vetranovićeve i fabule Danteova spjeva više su nego važne. Dapače, moglo bi se reći da su upravo te razlike ono što čini identitet *Pelegrina*, i ujedno ono što nam danas i stvara probleme u njegovu razumijevanju. Te bismo razlike za ovu prigodu mogli svesti na tri glavne.

Prvo, svijet kroz koji putuje Danteov kazivač uređen je kozmos koji ima jasne zakone funkcioniranja. Taj je svijet simetričan u najopćenitijem smislu – jer postoji

⁴ Ovako glasi to mjesto:

U onuj istu noć, u oni hip i čas,
kad htješe s nebes doć na zemlju radi nas
sin boga živoga s goruštom ljubavi,
sužanstva vječnoga da svoj puk izbavi:
ja bivši srjed puta od moga poroda
tužba me priljuta i plana nezgoda
nesreći prisudi, da s plačem dni traju,
da život moj trudi u tužbi i vaju.
(47–54)

⁵ Usp. u izdanju Dante Alighieri, *Djela*, knjiga druga, *Božanstvena komedija*, priredili Frano Čale i Mate Zorić, Zagreb 1976.; v. i popratni aparat, kao i pogovor »Dante u hrvatskoj književnosti«, gdje se spominje i *Pelegrin*, a i drugi Vetranovićeve tekstovi.

međuvodnost raja, čistilišta i pakla – ali također i u pojedinostima, jer je svaki dio podijeljen na krugove, stupnjeve, nebesa i razne još manje pododjeljke. Dapače, cilj pripovijedanja u nekom smislu i jest da se ta uređenost i organiziranost što plastičnije prikaže i da se utvrdi kako mehanizam savršeno funkcionira. Upravo je ta uređenost ono čemu se putnik najviše divi.

Vetranović, nasuprot tome, prikazuje neuređen svijet. Niti su u njemu jasni topografski odnosi (gdje se šuma nalazi, kako se međusobno odnose mjesta na koja Piligrin stiže), niti je jasno kako taj svijet funkcionira, tko njime upravlja i kakva je hijerarhija među bićima koja ga nastanjuju. K tome, odnos uzroka i posljedice često je preokrenut, pretvorbe jednih bića u druga zbivaju se bez ikakva vidljivog uzroka (pa možda i bez ikakva uzroka uopće), a temeljna je osobina toga svijeta kaotičnost. Ona ne vlada samo među nižim bićima, kao što su npr. životinje, nego također i među božanstvima, koja se međusobno svađaju. U tom svijetu ništa nije jasno, ništa i ne može biti jasno, a to je i glavni dojam što ga došljak – Piligrin – o njemu stječe.

Drugo, Danteov kazivač ima svagda uza se vođu, koji mu objašnjava ono što vidi. Najprije je to Vergilije, pa Beatrice, pa napokon sveti Bernard. Ako bi se dakle i dogodilo da došljak nešto ne razabere ili pogrešno razumije, tu je vodič – punopravni stanovnik zagrobnoga svijeta – koji će mu dati mjerodavno objašnjenje. Vođe znaju i ono što se ne vidi, i ono što stoji iza pojavnosti predmeta u paklu ili u raj, pa oni i o tome obavještavaju kazivača. Tako taj svijet postaje posve razumljiv.

Kod Vetranovića je posve obratno. Piligrin nema vodiča nego se po začaranom svijetu tepe sam, praktički bez ičije pomoći. Zato mu se neprestano događa da neki fenomen pogrešno protumači, a to ga onda navede na krive korake i uvali ga u nevolje. Ako se i dogodi da mu tko pomogne – kao što mu pomaže majmunica, pa zatim vile – ta je pomoć uvijek djelomična, jer otkriva došljaku samo dio istine, dok mu drugi dio gura u još dublju tamu. Dapače, Piligrina neprestano upozoravaju na to da neke stvari ne mora znati, ili čak i ne smije. Tako izlazi da svrha pripovijedanja i nije da se svijet prikaže, nego da se ukaže na njegovu tajnovitost i neshvatljivost.

Treće, razlika je i u ishodu priče. Danteovo zagrobno putovanje nesumnjivo nekamo vodi, i to sasvim logičnom linijom: od grijeha i pakla do iskupljenja i raja, pri čemu je neizbježno da se na kraju svega nađu empirej i Bog, i da se time i priča zaokruži. Od početka se znade kamo se krenulo i od početka je jasno da

takvo putovanje ima smisla. To je i fizički vidljivo, jer se svagda radi ili o silasku ili o usponu, dakle o kretanju koje znači nekakvu gradaciju. Prirodno je onda što i cijela priča ima zaokružen smisao.

Ni toga nema u Vetranovića. Kod njega već na početku nije jasno kamo se Piligrin zapravo uputio, jer on je pošao u potragu za srećom ne znajući – nemajući čak ni najpribližniju predodžbu – gdje bi se ona mogla nalaziti. Logično je zato što ni samo njegovo putovanje nema nikakva jasnog cilja, niti u njemu ima gradacije: putnik se ne kreće ni u kakvu određenom smjeru, pa zato tu ne može biti ni napretka ni nazatka, niti ikakve postupnosti. Ima se osjećaj da bi Piligrinove peripetije u fantastičnom svijetu mogle trajati u beskraj. Zato se putovanje pretvara u neprestano ponavljanje stalno istih situacija: nemajući cilja, ono ne može ni biti drukčije.

Kad uočimo te tri razlike, postat će nam vidljiva i četvrta, ona koja je najvažnija i koja otkriva kako su duboko različita ta dva epska teksta. Ta bi se razlika mogla svesti na ovu jednostavnu tvrdnju: svrha je Danteova pripovijedanja spoznaja; svrha je Vetranovićeve pripovijedanja da pokaže nemogućnost spoznaje.

Doista, u *Božanstvenoj komediji* postoji jasna težnja da se jedan svijet – zapravo cijeli poznati kozmos – opiše i spozna. Toj spoznaji ništa ne stoji na putu, jer Božja je volja da ljudi sve spoznaju. Ako gdje i postoji kakva zabrana, ona je zapravo uklopljena u sistem. Indikativna je u tom pogledu priča o Odiseju iz XXVI. pjevanja *Pakla*: Odisej se nalazi u paklu zato što je htio previše znati, pa se otisnuo izvan Herkulovih stupova. Njegova je sposobnost spoznaje međutim bila ograničena činjenicom da on nije kršćanin, a samo kršćanstvo može dati pravo znanje. Tako je i zabrana dio spoznajnog procesa.

Kod Vetranovića je drukčije. U *Pelegrinu* se neprestance pokazuje kako čovjeku štošta nije dano spoznati, kako mu, dapače, nije dano spoznati ništa od onoga što je važno i što određuje njegovu sudbinu. Fabula epa i ne govori ništa drugo nego samo to da čovjek ne smije težiti tomu da znade previše, jer će u protivnom biti kažnjen, te da se mora pomiriti sa svojim neznanjem i tako iskazati vjeru u Boga. Na posredan način, to se i u fabuli vidi: Piligrin dobro prođe uvijek kad poslušna kakva savjetnika (javor, majmunicu, vilu), a loše se provede onda kad radi po svojoj glavi. Na spoznaju je dakle stavljena velika zabrana i čovjek to mora uvidjeti. O tome mu *Pelegrin* i svjedoči.

Zbog toga nije nimalo čudno što je upravo zabrana glavna pogonska sila motivacije u Vetranovićeve spjevu. Ne samo da sve počinje od kršenja jedne zabrane

(kad Piligrin kreće u potragu za srećom), ne samo da se ista situacija s kršenjem zabrane višestruko ponavlja u fabuli, nego se zabrana nalazi i u poruci djela: jednostavno se moramo naviknuti na to da neke stvari nisu dostupne našoj spoznaji, i moramo iz toga povući konzekvencije. A takav stupanj posvećenosti jednoj ideji teško je inače naći u epovima, pa i u drugim književnim tekstovima. I, to i jest jedan od razloga teškoćama u razumijevanju Vetranovićeve djela.

Ipak, ako i ne možemo uvijek dobro shvatiti ono što nam *Pelegrin* poručuje svojim smislom, vjerujem da možemo razabrati ono što nam poručuje svojim mehanizmom, svojom konstrukcijom, pa – kako sam nastojao pokazati – i svojim motivacijskim sustavom.

INHIBITIONS IN THE MOTIVATIONAL SYSTEM OF VETRANOVIĆ'S *PELEGRIN*

S u m m a r y

Vetranović's poem shows the wanderings of the main hero through a mysterious forest which he doesn't know, not to mention its topography or laws. The majority of the plot is drained in the variety of one basic motif: Piligrin does something that seems harmless to him (e.g. drinks water from a spring), and then later on it is discovered that he shouldn't have done it, so he is punished by getting owl eyes, bear's teeth and a hunch on his back. He, therefore, is not warned of the prohibitions in advance, but these appear only later on, and besides this, they are void only to him, and not to other beings which move through the forest. The article attempts to answer the question on why the motivational system is set up as such; it is established that it is a symbolic display of man's place in the world, where life is influenced by unknown forces and that there is constant guilt, whereas the wish for cognition is strongly punished.